

*І. І. Легкоступ,
асистент кафедри фінансів та кредиту,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
М. О. Косар,
студентка економічного факультету,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

СВІТОВА ВАЛЮТНА СИСТЕМА: В ПОШУКУ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти функціонування, а також перспективи розвитку світової валютної системи. Досліджено основні етапи еволюції світової валютної системи та дана характеристика основних альтернативних концепцій її подальшого функціонування. Шляхом порівняння та виділення позитивних та негативних сторін кожної з концепцій пропонуються найбільш оптимальні та ефективні напрями подальшого розвитку світової валютної системи.

In the article have been considered theoretical and practical aspects of the international monetary system's operation and its developing trends. There have been examined main phases of the international monetary system's evolution and described core conceptions of its improvement. There have been proposed the most optimal and efficient directions for international monetary system's future progressing by comparison and selecting positive and negative sides of each conception.

Ключові слова: світова валютна система, багатовалютна система, регіональні валюти, золотовалютний стандарт, багатотоварний стандарт.

ВСТУП

Бурхливий розвиток інформаційних технологій у другій половині ХХ століття спричинив появу нового типу економічної системи — постіндустріальної економіки, тобто економіки, в якій пріоритетним є виробництво послуг, а домінуючим ресурсом — інформація. Основними причинами цього стали: задоволеність великого спектра матеріальних потреб населення внаслідок росту товарного виробництва, яке стало можливим завдяки науково-технічному прогресу індустріальної епохи і дозволило індустріальному суспільству вперше повернутися до "мальтузіанської пасткою"; зростання попиту на висококваліфіковані кадри; зміна у структурі потреб населення, викликана високим освітнім рівнем тощо. Проте разом із позитивними явищами індустріального прогресу минула епоха принесла і багато негативних, які в умовах сучасної економіки з її сильними глобалізаційними тенденціями можуть мати значні негативні наслідки. До них належить, зокрема, безробіття, спричинене надмірним попитом до заощаджень, перевиробництвом та скороченням потреби у робітниках, яких замінюють нові технології. Ще одним проблемним явищем, яке загострилось в умовах віку інформатизації та масштабної економічної інтеграції, є відставання реального сектора економіки (динаміки виробництва) від фінансового (спекулятивні операції на фінансових ринках), що є однією з передумов фінансових криз, які набувають дедалі загрозливіших обрисів. В таких умовах механізм нині діючої валютної системи поступово втрачає здатність до забезпечення світової фінансової стабільності.

Питання функціонування та реформування світової валютної системи розглядалися такими відомими зарубіжними вченими-економістами, як Д. Белл, С. Гезель, Дж. М. Кейнс, Л. Красавіна, Б. Літгар, Дж. Сорос, М. Фрідман, Й. Шумпетер та ін. Серед вітчизняних науковців дослідженням даної теми займалися С. Боринець, І. Бураковський, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, Е. Єсаян, В. Козюк, В. Міщенко, О. Рогач, А. Щетинін та ін. Проте, конкретні альтернативні концепції подальшого розвитку світової валютної системи досліджені недостатньо та потребують більш ґрунтовного вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження та систематизація теоретичних підходів до напрямів реформування світової валютної системи та визначення найоптимальнішого шляху її подальшого розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

У своєму розвитку світова валютна система пройшла кілька етапів, які приведені нижче, кожен з яких ознаменувався появою нових базових принципів побудови та функціонування.

1. Паризька валютна система (1876—1922 рр.). Її основою був золотий стандарт, який передбачав закріплення за золотом ролі загального еквівалента та функціонування в обігу золотих монет або грошових знаків, розмінних на золото. Перші міжнародні фінансові кризи (1825, 1847, 1857, 1873, 1914 рр.) показали неспроможність золо-

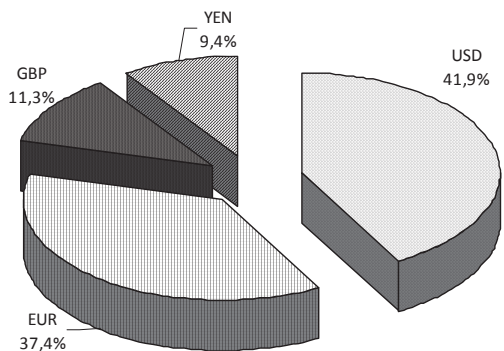

Рис. 1. Структура "кошика" SDR в 2011 році

Таблиця 1. Структура міжнародних накопичень в іноземних валютних резервах %

Валюта	Рік	2006	2007	2008	2009	2010	II квартал 2011 року
USD		65,7	64,1	64,0	62,0	61,8	60,2
EUR		25,2	26,3	26,5	27,6	25,9	26,7
GBP		4,2	4,7	4,1	4,3	4,0	4,2
YEN		3,2	2,9	3,3	2,9	3,8	3,9
CHF		0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Інші		1,5	1,8	2,0	3,1	4,4	4,9

того стандарту забезпечити належні масштаби операцій та його невідповідність умовам регульованого фінансового ринку.

2. Генуезька валютна система (1922—1944 рр.). Характерною ознакою цієї системи був золотодевізний стандарт, який передбачав використання в якості міжнародних платіжних засобів не лише золота, а і деяких валют провідних економічних лідерів того часу. Тривале ігнорування урядом США концепції циклічного розвитку економіки та методів державного регулювання призвело до Великої депресії 1929—1933 рр., наслідком якої став перегляд Генуезьких домовленостей і заміна їх Бреттон-Вудськими угодами 1944 р.

3. Бреттон-Вудська валютна система (1944—1976 рр.). Її основою стала ідея пристосування валют окремих країн до національних валютних систем провідних на той час держав — США і Великобританії. Основними інструментами міжнародних розрахунків стало золото та резервни валюти — долар і фунт стерлінгів. Після запровадження цієї системи різко посилилась роль долара в міжнародних розрахунках. Криза Бреттон-Вудської валютної системи настала наприкінці 60-х років 20 ст. і була пов'язана із тим, що "доларовий стандарт" перестав відповідати існуючому співвідношенню сил, яке характеризувалося значним зростанням частки у світовій економіці країн європейського спільного ринку та Японії. Неможливість подальшого функціонування цієї системи можна пояснити за допомогою так званої "дилеми Тріффена": з одного боку, емісія резервної валюти (долара США) повинна була обов'язково корелювати зі зміною золотого запасу країни, а з іншого — вона повинна емітуватись в об'ємах, достатніх для забезпечення потреб міжнародної торгівлі.

4. Ямайська валютна система (1976 р.). Перехід до Ямайської валютної системи ознаменувався припиненням обміну долара на золото та наданням державам права вибору режиму власного валютного курсу. В межах цієї валютної системи продовжує використовуватись доларовий стандарт, а також стандарт SDR (спеціальні права запозичення). "Парадокс Тріффена" є справедливим і для цієї системи, лише у видозміненому вигляді. Нездатність Ямайської валютної системи забезпечити відносну стабільність валютно-економічних відносин в світі проявилась під час світової фінансової кризи 2008—2009 рр. Фінансові аналітики пророкують нові фінансово-економічні потрясіння, які цілком ймовірно можуть призвести до перегляду структурних принципів Ямайської валютної системи, що перестали відповідати сучасним вимогам. Ці фактори спонукають до пошуку альтернативи існуючій валютній системі або шляхів її фундаментального реформування.

Основними альтернативними варіантами існуючій валютній системі є наступні [7, с. 51]:

- створення двовалютної системи на основі основних резервних валют — долара і євро;
- створення багатовалютної системи на основі найбільш використовуваних в світовій економіці валют;
- введення системи, що заснована на регіональних валютах;
- повернення до золотовалютного стандарту;
- створення багатотоварного стандарту.

Основні принципи функціонування деяких з цих концепцій будуть розглянуті нижче.

Багатовалютний стандарт. Прикладом концепції багатовалютного стандарту є SDR (спеціальні права запозичення) — резервни та платіжний засіб, що емітується МФВ. SDR визначається як "кошик" провідних валют світу — долара, євро, англійського фунта та японської ени [11, с. 24]. Структура "кошика" SDR наведена на рис. 1.

Хоча спеціальні права запозичення використовуються для внутрішніх розрахунків МФВ, проте цей платіжний засіб так і не набув значного поширення в міжнародних розрахунках.

У межах даної концепції виділяється ідея двовалютного стандарту, тобто стандарту, заснованого на доларі і євро. Проте перспективи двовалютного стандарту є сумнівними, адже позиції євро значно "похитнулися" в зв'язку з кризовими явищами в "єврозоні" 2011 року, а долар поступово втрачає свої позиції внаслідок нестабільності американської економіки та постійного зростання державного боргу США.

Структура світових офіційних резервів свідчить про поступове зменшення частки долара США у накопиченнях центральних банків (табл. 1) [14].

Так, у 2006 році частка долара США у світових офіційних резервах становила 65,7 %, а станом на середину 2011 року зменшилась на 5,5 % до 60,2 %. Разом із тим, за цей період поступово зросла частка ени — з 3,2 % до 3,9 % та значно зросла частка інших валют — з 1,5 % до 4,9 %.

Частка долара поступово зменшується і у структурі міжнародних розрахунків. Так, цей показник у 2001 році був на рівні 45 %, а у 2010 році — становив вже 42 %. Натомість, за цей період зросла частка інших валют (крім долара) у розрахунках — з 55 % у 2001 р. до 58 % у 2010 р (рис. 2) [14].

Система, що заснована на регіональних валютах. З однієї сторони, в умовах економічної інтеграції виникає єдиний глобальний ринок, що спонукає його учасників до співробітництва, з іншої — виникає різке протиріччя у відносинах між країнами та їх групами саме з причин загострення конкуренції внаслідок намагання окремих країн вести власну економічну політику. У світовій економіці, на думку деяких вчених (Й. Валлестайн, Д. Белл, В. Іноземцев), все чіткіше вимальовуються 3 основні "зони": "зона інновацій" у складі США і країн Європи, "виробнича зона", яка включає Японію, Китай та країни Південно-Східної Азії, та "ареал розповсюдження", в якому технології лише споживаються. Згідно цієї концепції наступним кроком еволюції політичної організації світу стане саме регіоналізм, де провідну роль відіграватимуть регіональні співтовариства, які, в свою чергу будуть, охоплені глобалізаційними тенденціями. Розгортання таких регіональних об'єднань повинно знизити гостроту економічних і соціальних протиріччя внаслідок того, що ціни на фактори виробництва будуть все більше набувати схожості в різних регіонах [5, с. 119].

Сьогодні в світі функціонують більше 100 торгово-економічних об'єднань, в яких використовуються регіональні валюти чи розробляються проекти їх введення. Яскравим прикладом регіональної валюти є євро — офіційна валюта країн "єврозони" та друга за значенням світова валюта (в якій номіновано близько 26 % усіх світових валютних резервів та яка входить до кошика SDR на рівні 37,4 % (рис. 1, табл. 1). До переваг євро можна віднести усунення ризиків, пов'язаних з обмінними курсами для країн "єврозони", скасування витратків на конверсійні операції, паритет цін, стійкіші фінансові ринки, конкурентне рефінансування. Проте боргова криза 2011 року в Європейському союзі показала, що переваги можуть з легкістю обернутись в недоліки при значному розриві у економічному розвитку країн членів регіонального об'єднання. Так, конкурентне рефінансування в умовах боргової неплатоспроможності ряду країн "єврозони" (так званих PIIGS — Португалія, Ірландія, Італія, Греція та Іспанія) призвело до значних фінансових проблем ряду європейських банків і змусило їх шукати фінансової підтримки Європейського центрального банку. Ця криза по-

значилась на темпах розвитку не лише європейської, а й світової економіки.

Окрім існуючих регіональних валют, розроблено проекти введення регіональних валют. До основних таких проектів відносяться проекти введення "амеро" та АСУ.

Амеро — гіпотетична валюта Північноамериканського союзу, план утворення якої був розроблений у академічній сфері. До складу Північноамериканського союзу можуть увійти США, Канада та Мексика. На даний момент розробляється план заміни амеро "універсальним доларом суверенних держав", що направлено на укріплення позицій долара [7, с. 52].

В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні розробляється проект введення азіатської валютної одиниці — АСУ. Передбачається, що в проект братимуть участь 13 держав, у тому числі Японія, Китай і Південна Корея. АСУ стане свого роду валютною корзиною, що пропорційно відображатиме валовий національний продукт та обсяги зовнішньої торгівлі країн-учасниць [15].

Багатотоварний стандарт. Концепція багатотоварного стандарту заснована на прагненні створити світову базову валюту, підкріплену "кошиком" товарів, в яку б конвертувалися всі національні валюти і яка була б стійкою до інфляції.

Ідея здійснити прив'язку грошей до реально-го товаровиробництва бере свій початок у західній науці з XIX століття. Одним з перших економістів-теоретиків, які обґрунтували переваги таких грошей, був С. Гезель. Основними положеннями теорії Гезеля є наступні:

- критика класичних і неокласичних теорій, які пояснюють причини економічних криз (теорії циклічного розвитку економіки, теорії Т. Мальтуса, монетарної теорії та інших). Жодна з цих теорій, на думку Гезеля, до кінця не відповідає на запитання, чому попит і пропозиція на ринку не можуть бути збалансованими. Сам він дає відповідь на нього наступним чином [4]: постійний ріст економічної активності суб'єктів господарювання, що в кінцевому рахунку призводить до перевиробництва і перенасичення ринку, має в своїй основі відсоток на капітал, який вони сподіваються отримати для задоволення своїх потреб, які згідно із законом зростання потреб необмежено збільшуються (тобто причиною зростання є не сам науково-технічний прогрес, як вважав Шумпетер [1, с. 35], а приріст капіталу). В умовах спаду попиту ринкова ставка капіталізації (альтернативна вартість капіталу) буде вищою [3, с. 86]. Тому фірми віддають перевагу зберіганню коштів на банківських рахунках, що посилює кризові явища. Держава в даних умовах надає додаткову ліквідність роботодавцям через банки, тобто гроші за низькою чи нульовою ставкою. Коли ж власники капіталу вирішують знов включити в оборот свої ресурси, грошова маса зростає, що призводить до різкого зростання цін. Звідси випливає ще одна важлива риса фінансових відносин: позикодавець віддає перевагу короткостроковим позикам, хоча дохідність по ним менша. Це зумовлено тим, що ризик неповернення такої позики є меншим, а втрачений дохід позикодавець компенсує за рахунок надання значних за сумою позик в майбутньому, коли рівень їх дохідності виросте;

- розробка теорії введення так званих "вільних грошей". Визначальними рисами таких грошей є їх підкріпленість реальним виробництвом товарів (тобто збалансування пропозиції товарів і пропозиції грошей) і послуг та "демередж" (плата за простою) — антинакопичувальний податок, який має на меті стимулювати суб'єктів господарювання пускати валюту в оборот [4].

Варто зазначити, що ідеї Гезеля були успішно втілені на практиці під час Великої депресії деякими общинами за сприяння органів місцевого самоврядування (прикладом є так звані "гарячі бони" міста Вергіль), а деякі грошові системи (Time Dollars, LETS, Ithaca Hours, PEN Exchange) діють і сьогодні, користуючись в основному електронними валютами. Їх особливістю є те, що вони не здійснюють жодного інфляційного тиску на національні валюти, оскільки системи взаємного кредитування (Time Dollars, LETS) побудовані на нарахованні дебету і кредиту і їх закритті, а що стосується інтегрованих систем платежів, то їх валюти, хоча і випускаються пропорційно можливостям бізнесу, не спричиняють інфляції, оскільки спонукають використовувати лише той

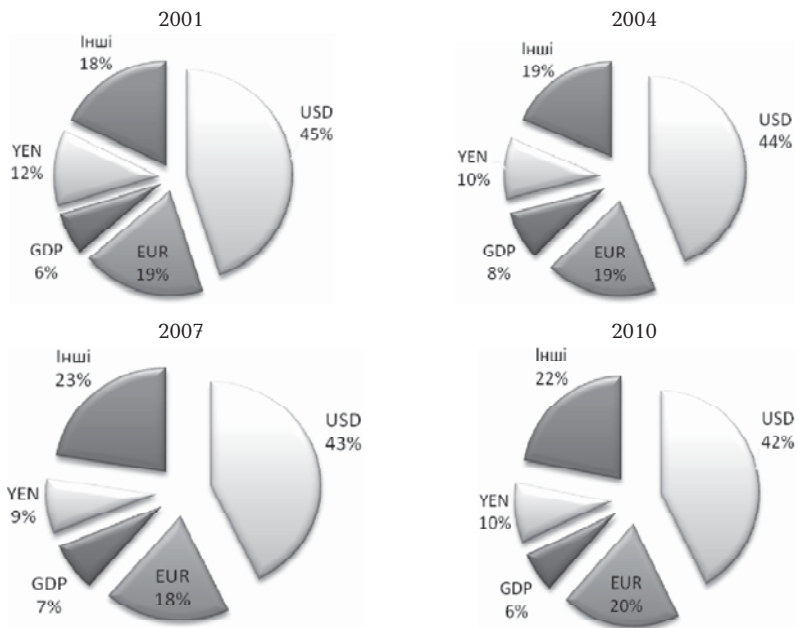

Рис. 2. Частка використання валют у міжнародних розрахунках

економічний потенціал, який залишився би невикористаним в межах однієї місцевості чи бізнесу [8, с. 306].

Теорія Гезеля, з одного боку, критикувалася Дж. М. Кейнсом в зв'язку зі своєю недоопрацьованістю та неврахованням Гезелем деяких важливих, на думку Кейнса, факторів (таких, як liquidity preference, тобто надання переваги ліквідності), а з іншого — визнавалася ним як одна з найдалекоглядніших [6, с. 355]. Не лише Кейнс, а й інші науковці критикують ідеї Гезеля, в першу чергу, в зв'язку з ідеєю "демереджу", яка не залишає можливості для формування значних фінансових ресурсів, а отже, і для створення великого бізнесу. Тобто очевидно, що валюти, які пропонує Гезель, можуть функціонувати лише в тісній співпраці з національними валютами.

Беручи за основу ідеї С. Гезеля, бельгійський науковець Б. Ліетар запропонував концепцію світової валюти "терра". "Терра" — це стандартна корзина товарів та послуг, які є особливо важливими для міжнародної торгівлі і їх відносна вага в цій корзині буде визначатися їх значимістю у світовій торгівлі. Ця валюта має 4 ключові характеристики: є стійкою до інфляції; її вартість можна перерахувати на вартість будь-якої національної валюти; вона автоматично конвертується в будь-яку національну валюту; в неї вбудований "демередж" як антинакопичувальний стимулятор.

Ця одиниця розрахунку покликана не лише пов'язати валюту і реальну пропозицію товарів на ринку, а й заохотити інвесторів до довгострокового інвестування з метою збереження навколишнього середовища, недопущення непотрібного перевиробництва та поліпшення відносин між індивідами в процесі обміну.

Останніми роками в умовах швидкого розвитку платіжних систем і глобалізації фінансового ринку, що поглиблює масштабність фінансових криз, ця концепція набуває цілком реальних обрисів, враховуючи те, що доля як національних економік, так і світової (разом з темпами проросту національних та світового ВВП) все більше залежить від стану справ на валютному ринку та ринку деривативів (табл. 2) [13]. Лише 2% усіх міжнародних обмінних угод пов'язані з реальним сектором економіки, 98% є спекулятивними [8, с. 50].

Отже, як видно з табл. 2, найбільшу питому вагу у структурі обороту фінансових інструментів займають операції спот, тобто короткострокові операції з валютою. Їх питома вага коливається в межах 51—62%. Причому у динаміці вони мають тенденцію до зростання як по відношенню до питомої ваги у обороті, так і в абсолютному відношенні у зв'язку зі збільшенням обсягів обороту фінансових інструментів (табл. 3). Значне місце за питомою вагою в обороті належить форвардним контрактам та валютним свопам. Питома вага валютних свопів сягає 30%, оскільки вони є одними з найбільш спекулятивних інструментів.

Як видно з табл. 3, починаючи з 2001 року, спостерігається тенденція до зростання обсягів середньоденного

Таблиця 2. Середньоденний оборот фінансових інструментів на світовому ринку інструмент міжнародного обміну

Інструмент міжнародного обміну	1998		2001		2004		2007		2010	
	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %	млрд дол.	пит. вага, %
Операції спот	1527	61,6	1239	50,8	1934	59,7	3324	58,9	3981	61,7
Форвардні контракти:	128	5,1	475	19,5	209	6,5	362	6,4	475	7,1
до 7 днів	65	2,6	219	9,0	92	2,8	154	2,7	219	3,4
більше 7 днів	62	2,5	256	10,5	116	3,7	208	3,7	256	3,7
Валютні свопи:	734	29,5	656	26,9	954	29,5	1714	30,4	1765	27,4
до 7 днів	528	21,2	451	18,5	700	21,6	1329	23,6	1304	20,2
більше 7 днів	202	8,1	204	8,4	252	7,8	328	6,8	459	7,2
Короткі свопи	10	0,4	7	0,3	21	0,6	31	0,6	43	0,7
Опціони та інші фінансові інструменти	87	3,5	60	2,5	119	3,7	212	3,8	207	3,2
Разом	2486	100	2437	100	3237	100	5643	100	6453	100

Таблиця 3. Динаміка обсягів середньоденного обороту фінансових інструментів на світовому ринку

	1998, млрд дол.	2001		2004		2007		2010	
		млрд дол.	у % до поперед. року	млрд дол.	у % до поперед. року	млрд дол.	у % до поперед. року	млрд дол.	у % до поперед. року
Середньоденний оборот фінансових інструментів	2486	2437	98	3237	133	5643	174	6453	114

обороту фінансових інструментів на світовому ринку. У 2004 році вони зросли порівняно з 2001 роком на 33 %, у 2007 році порівняно з 2004 роком — на 74 %, у 2010 році порівняно з 2007 роком — на 14 %.

В умовах Ямайської валютної системи нестійкі валютні курси стали нормою. На думку американського фінансиста Дж. Сороса, саме стійке відхилення реального ефективного валютного курсу від рівня фундаментальної рівноваги стало головним фактором, що руйнівно впливає на світову економіку [10, с. 385]. На його думку, стабілізація обмінних курсів дозволить направити так звані "гарячі гроші" (короткостроковий спекулятивний капітал, який переміщується власниками в різні регіони протягом малого проміжку часу з метою уникнення наслідків інфляції та одержання високого прибутку) у довгострокове інвестування. Для того, щоб уникнути інфляції, необхідно забезпечити стабільну вартість всіх світових валют, що, згідно з Соросом, можна здійснити за рахунок використання певної монетарної основи (наприклад, золота). Проте дана теорія не пропонує повернення до золотовалютного стандарту, а висуває концепцію міжнародної розрахункової одиниці, базою якої є нафта. Стабільність такої валюти забезпечать стабільні ціни на нафту, які утримуватимуться на певному рівні завдяки буферним запасам нафти і змінюватимуться лише по відношенню до інших товарів під дією попиту і пропозиції. Фінансист обґрунтовує також необхідність створення міжнародного банку як інституту регулювання світової валюти.

Проблемним аспектом, пов'язаним з багатотоварним стандартом, є, по-перше, відсутність чітко розробленої програми щодо його введення та чисто академічний характер концепції; по-друге, необхідність створення єдиної світової регулюючої організації, що означатиме новий перерозподіл сил на користь країн-виробників продуктів, що входитимуть до "кошика" (наприклад, нафти).

Золотовалютний стандарт. Протягом 4500 років золото і срібло були домінуючими платіжними засобами [9, с. 29]. Ямайська валютна система офіційно позбавила золото статусу міжнародного резервного активу, але де-факто повної відмови від золотих резервів не відбулося, і значні офіційні золоті резерви країн та деяких міжнародних фінансових інститутів є тому підтвердженням. Крім цього, періодично золото використовується як надзвичайний платіжний засіб [7, с. 55].

На сьогодні повернення до золотовалютного стандарту є нерациональним в зв'язку з переходом до якісно нової моделі економіки, проте деякі фінансисти вважають такий

сценарій можливим. Зокрема, М. Мелоні говорить про те, що недовіра до кредитних інструментів та валют змушує все більше інвесторів переводити свої гроші в матеріальні активи і золото [9, с. 131]. Крім того, він віддає одну з головних ролей у цьому процесі сріблу.

ВИСНОВКИ

Отже, існує багато теоретичних підходів до реформування сучасної світової валютної системи. Проте оптимальна концепція повинна, по-перше, бути академічно обґрунтованою; по-друге, відповідати потребам часу; по-третє, мати реальні перспективи до впровадження у практику та подальшого функціонування. Враховуючи вищевказане, вважаємо, що найбільш перспективною є концепція регіональних грошей як така, що найбільш точно відповідає потребам світової економіки, напрямом її подальшого розвитку. Разом з тим, не можна виключити повернення в майбутньому до концепції багатотоварного стандарту. Проте дана теорія не є достатньо мірою розробленою як в теоретичному, так і в практичному аспекті. Подальше її розроблення, а також удосконалення теоретичних та практичних аспектів концепції регіональних валют можуть стати подальшими напрямками у дослідженні шляхів реформування сучасної валютної системи.

Література:

- Атамась Н. Інноваційно-еволюційний та макрофінансовий аспект циклічного розвитку суспільства / Н. Атамась // Світ фінансів. — 2009. — Вип. 3. — С. 34—39.
- Економічна теорія: Політекономія [підручник] / В.Д. Базилевич, В.М. Попов, К.С. Базилевич, Н.І. Гражевська. — К.: Знання-Прес, 2008. — 719 с.
- Body Z. Finance / Body Z., Merton R. — London: Williams, 2005. — 592 p.
- Gesell S. The natural economic order / Gesell S. — London: MacMillan, 1916. — 207 p.
- Истягин А. Императив глобальной консолидации / А. Истягин // Мировая экономика и международные отношения. — 2009. — № 7. — С. 118—122.
- Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money / Keynes J.M. — London: MacMillan, 1936. — 379 p.
- Красавина А.Н. Концептуальные подходы к реформированию мировой валютной системы / А.Н. Красавина // Деньги и кредит. — 2010. — № 11. — С. 48—57.
- Лиетар Б.А. Будущее денег: новый путь к богатству, полноценному труду и более умному миру / Бернар А. Лиетар. — М.: КРПА Олимп: АСТ: Астрель, 2007. — 493 с.
- Мэлони М. Руководство по инвестированию в золото и серебро / М. Мэлони; пер. с англ. С. Э. Борич. — Минск: "Поппури", 2009. — 320 с.
- Сорос Дж. Алхимия финансов / Сорос Дж. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 416 с.
- Очимовська Т. Долару поки що немає альтернативи / Т. Очимовська // Коментарі. — 2011. — № 35 (278). — С. 23—24.
- Усоскин В.М. Мировые тенденции развития платежных систем / В.М. Усоскин, В.Ю. Белуосова // Деньги и кредит. — 2010. — № 11. — С. 39—48.
- Банк міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bis.org>.
- Міжнародний валютний фонд [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.imf.org>.
- Матеріали японської національної газети "Asahi" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.asahi.com>.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2012 р.